

Veress Tamás
Gazdaságetikai Központ
Budapesti Corvinus Egyetem
tamas.veress@netorient.hu

A közösségi gazdaság megközelítéséről

Jelen jegyzet célja, hogy a Fenntartható értékteremtés kurzus keretén belül írásos háttéranyagként szolgáljon a „Közösségi gazdaság elvei és modelljei” témához. Az írás bemutatja a közösségi gazdasághoz tartozó és kapcsolódó, alapvető kulcsfogalmakat.

Kapcsolatok, egymásrautaltság és etika a középpontban

A közösségi gazdaság megközelítése egy – messze nem egyedüli, kizárólagos – kísérlet az etikai szempontok újra integrálására a közgazdaságtani és üzleti gondolkodásba. A közgazdaságtan főszórába¹ tartozó elméletek (mint például a közlegelők tragédiája, a vállalatvezetés részvényesi értékmaximalizációs elve, az önérdekkövető, haszonmaximalizáló emberképe) az egyént és szervezetet gyakran elkülönítve kezelik környezetüktől és a társadalmi, kulturális normáktól, tértől. Az izoláció az énközpontú problémaformázás egyik pillére: az adott helyzetet versenyhezethetnek, zéró összegű játszmának tekinteni, alakítani, majd azt megnyerni. Ezzel szemben a közösségi gazdaság megközelítésében az egyén, a szervezet, a kapcsolatainak sokasága révén *része* a környezetének, és ezen viszonyok, egymásrautalt függések *etikai minősége* befolyásolja az érintettek jól-létét, melyre a gazdasági tevékenységeknek figyelemmel kell lenniük. A főszórá közgazdasági elméletek alapján az egyén jól-léte elkülöníthető, függetleníthető mások, a környezetének jól-lététől, a társadalmi jól-lét az egyéni jól-lét aggregáltja; a közösségi gazdasági logikában a társadalmi jól-lét az egyéni jól-lét szorzata – tehát ha valakinek nulla, akkor a teljes közösségnek nulla.

¹ A közgazdaságtan főszórá/főáramlata (mainstream) kifejezés pontatlan, hiszen a közgazdaságtan több, eltérő iskolát, eszmei irányzatot különböztet meg (például neoklasszikus, osztrák, keynesiánus, marxianus, nemnövekedés, stb.), melyek egymástól eltérő módon érzékelik és magyarázzák, indokolják a gazdaság eseményeit. Jelen írás keretében a közgazdaságtan főszórá kifejezés leginkább a neoklasszikus iskola fogalomrendszerét takarja.

Alapkövek

A közösségi gazdaságot (community economy), mint fogalmat elsősorban J. K. Gibson-Graham és a Community Economies Research Network munkája teszi ismertté. A közösségi gazdaság megközelítése három ponton problematizálja a közgazdaságtan fősodrának gazdaság-fogalmát, miszerint: a gazdaság nem kizárólag kapitalista viszonyokon képzelhető el, működtethető; a gazdálkodás, a szervezetfejlesztés módját nem determinisztikus erők irányítják, ezért a gazdaság lehet a változás, a széles/szűk közösség ügyeinek megvitatásának színtere; illetve, a gazdaság és az ökológia szférája egymástól nem elkülöníthető.

A változás, átalakulás értelmezése

A közösségi gazdálkodás elméleti keretében a radikális változás lehetséges – mely változás célja, hogy az ember és gazdasági tevékenységei etikus viszonyokon alapuljanak, meghaladva a zéró összegű játszmákat. A történeteknek, a narratíváknak kiemelt szerepük van a társadalmi változtatás szempontjából, mivel egyes narratívák annyira sikeresek, erősek, hogy performatív hatásuk van (önbeteljesítő folyamatként működnek, hatnak). A status quo-t fenntartó, mélyítő narratívában nincsen lehetőség változtatásra (a kapcsolatok, viszonyok újrendezésére) – éppen ezért fontos a közösségi gazdaság kerete adta inspiráló, mobilizáló funkciója, mely elképzelhetővé és ezáltal elmesélhetővé, megvalósíthatóvá teszi a jelenlegitől eltérő rendszereket.

A közösségi gazdaság megközelítés anti-esszencialista gondolkodást követ, vagyis az észlelt valóságot nem törekszik néhány kulcs változóra redukálni, ehelyett elfogadja, hogy a világ történéseit folyamatok sokasága okozza, befolyásolja, melyek közül nem ismerjük az összeset, így az események alakulása teljes egészében nem kontrolálható, manipulálható. Ez a megközelítés lehetővé teszi a 'kis' és 'jelentéktelen' események fontosságának és potenciális erejének felismerését a valóság alakítására; tehát nyitottá teszi a váratlanra és az ismeretlenre. A közösségi gazdaság megközelítése eltávolodik „A Megoldástól” (például a gazdasági fejlődés primátusától, mint társadalomszervező elvtől, vagy a technológia fejlődés, a radikális modernizáció kritika nélküli elfogadástól). Sokféle fenntartható világ, helyi sajátosság képzelhető el, melyek eltérő módokon működhetnek, eltérő pályákon haladhatnak, fejlődhetnek. A közösségi gazdaság megközelítése keresi az etikus viszonyok, kapcsolatok feltételeit és lehetőségeit emberek között és emberek és nem emberi létezők között – mely

gyakorlat minden valószínűség szerint nem bír végponttal, hanem folyamatos felülvizsgálatot, önreflexiót igényel.

Közösség és gazdaság

Mint elméleti keret, megközelítés, a közösségi gazdaság újfajta értelmezésre nyit teret a közösség és gazdaság fogalmait illetően. A közösség fogalmában szerepel a minden életformával (emberi és nem emberi létezőkkel) való kölcsönös egymásrahatás fel- és elismerése, és ennek a kapcsolatnak, viszonynak az állandó újratárgyalása, felülvizsgálata. A közösség tagsága tehát folyamatos és visszatérő vizsgálat tárgya, nem pedig fix, állandó. Az érintettek körének tudatos kiterjesztése és rendszeres felülvizsgálatáról van szó. A főáramlatbeli megközelítésben a gazdaság a formális, pénzügyi tranzakcióval járó cserefolyamatok halmaza. Ezzel szemben a közösségi gazdasági megközelítés visszanyúl a gazdaság ógörög (oikos) formájához, jelentéséhez, mely szerint az oikos (economy) „eco” tagja az otthonra, az élőhelyre vonatkozik, más szóval az élet fenntartására; a „nomy” tag a szokásra, viselkedésre, mai kifejezéssel irányításra, menedzsmentre utal. Ebben a keretben a gazdaság nem különíthető el az ökológiától, az élővilágtól, és az emberek közötti, illetve emberek és nem emberek közötti kapcsolatok, viszonyok rendezésére, szervezésére utal. A közösségi gazdaság szemléletében ezen kapcsolatok összessége nem egyenlő „A Rendszerrel”, mely levezethető lenne egy adott logikára vagy racionalitásra (mint például a haszonmaximalizáló egyén emberképe). Ennek megfelelően a közösségi gazdaság keretén belül a gazdaság (the economy), a gazdasági rendszer (the economic system) helyett inkább a „gazdasági gyakorlatok” (economic practices), „gazdaságok” (economies) fogalmi kapnak teret, nyernek értelmet.

Általános gazdasági elméletében a „mit jelent a gazdaság?” kérdést tette fel hatékonyan Polányi Károly gazdaságtörténész és –antropológus. Polányi (1976) elkülöníti egymástól a gazdaság radikálisan eltérő, *formális* és *szubsztantív* megközelítését (Zsolnai 2018). A gazdaság formális jelentése alapján „a gazdálkodás a szűkösen rendelkezésre álló eszközök közötti racionális választás valamely cél elérése érdekében” (Zsolnai 1987:127). Ezzel szemben a gazdaság szubsztantív értelmezése alapján a gazdálkodás „az ember és környezete közötti kölcsönhatás intézményesített folyamata, amely a szükségletkielégítés anyagi eszközökkel való folyamatos ellátását biztosítja” (Polányi 1976:236). A szubsztantív megközelítés szerint tehát a gazdálkodás célja a megélhetés biztosítása a természeti környezettel és a társadalom többi tagjával interakcióban (Zsolnai 2018). Láthatjuk, hogy a gazdaság fogalmának

problematizálása fontos feladat, hiszen jelentősen eltérő cselekvési tereket nyitnak meg a különböző értelmezések. Amennyiben a formális értelmezést használjuk, úgy az adott feladatot, folyamatot hatékonyságra optimalizáljuk és érdekünkben áll a nyereség elsajátítása és a költségek és kockázatot áthárítása. A szubsztantív megközelítés – nagyon hasonlóan a közösségi gazdasági megközelítéshez – a kapcsolatok, viszonyok minőségét vizsgálja a gazdasági folyamatok során. A formális megközelítés szűken értelmezi az „én”-t és a gazdasági folyamatokat zéró összegű versenyhezetre formálja; a szubsztantív megközelítésben az „én” része a környezetének, kapcsolati, egymásra utaltsági hálójára szélés körű. A közösségi gazdasági modellek jellemzően kis léptékű szervezetek, együttműködések, melyek a helyi viszonyokhoz alakulnak, a lokális szükségletekre irányulnak (tehát például nem távoli piacokra dömpingelik a megtermelt árut) és ennek megfelelően a szubsztantív megközelítésnek gyakorolják sokszínű, eltérő módjait. (Érdekes lehetőségeket nyitott meg az internet a kis léptékű együttműködések globális szrevezésére, lásd például a Design Local, Manufacture Global modellt, mely alapján ami könnyű, mint az elektronok (információ, ötletek, tudás) azok áramoljanak szabadon, ami nehéz, mint az építőanyagok, fizikai/természeti erőforrások, azok maradjanak helyben).

A közösségi gazdasági megközelítés a különböző szereplők, létezők közötti kapcsolatok, viszonyok etikai minőségét vizsgálja, a következő szempontok mentén:

- túlélés: mire van *szükségünk* a méltóságteljes élethez, a jól-léthez? Hogyan viszonyulnak az egyén szükségletei és jól-léte mások szükségleteihez és jól-létéhez a Földön?
- Többlet: a szükségletek kielégítését követően mi marad meg *többletnek*? Hogyan rendelkezünk a többlet felett a társadalmi és természeti jól-lét érdekében?
- Kapcsolódások: hogyan jutunk hozzá azokhoz a dolgokhoz, melyeket nem magunk állítunk elő? *Mit jelent az etikus kapcsolat, viszony*, ezekben a tranzakciókban más emberekkel és nem emberi létezőkkel?
- Fogyasztás: mire van szükségünk igazán (hogyan kerülhető el a túl- és tévfogyasztás)? Hogyan lehet *fogyasztásunk* fenntartható és igazságos?
- Közöségi javak (commons): miként osztozunk az ember és nem ember társainkkal? Hogyan tartjuk fenn, gondozzuk és bővítjük a természeti és kulturális *közöségi javakat*?
- Befektetés: mit kezdünk, hogyan rendelkezünk a *vagyonelemeinkkel*? Hogyan kezeljük a vagyont a jövő generációk jól-léte szempontjából?

A fenti *etikai koordináták* tehát az emberi és nem emberi viszonyok minőségét hivatottak vizsgálni, ehhez a vizsgálathoz nyújtanak (nem kizárólagos) támpontot. A hat felsorolt szempontból a közösségi javak további magyarázatot igényelhet, ezért kitérünk a fogalom szerepére, fontosságára.

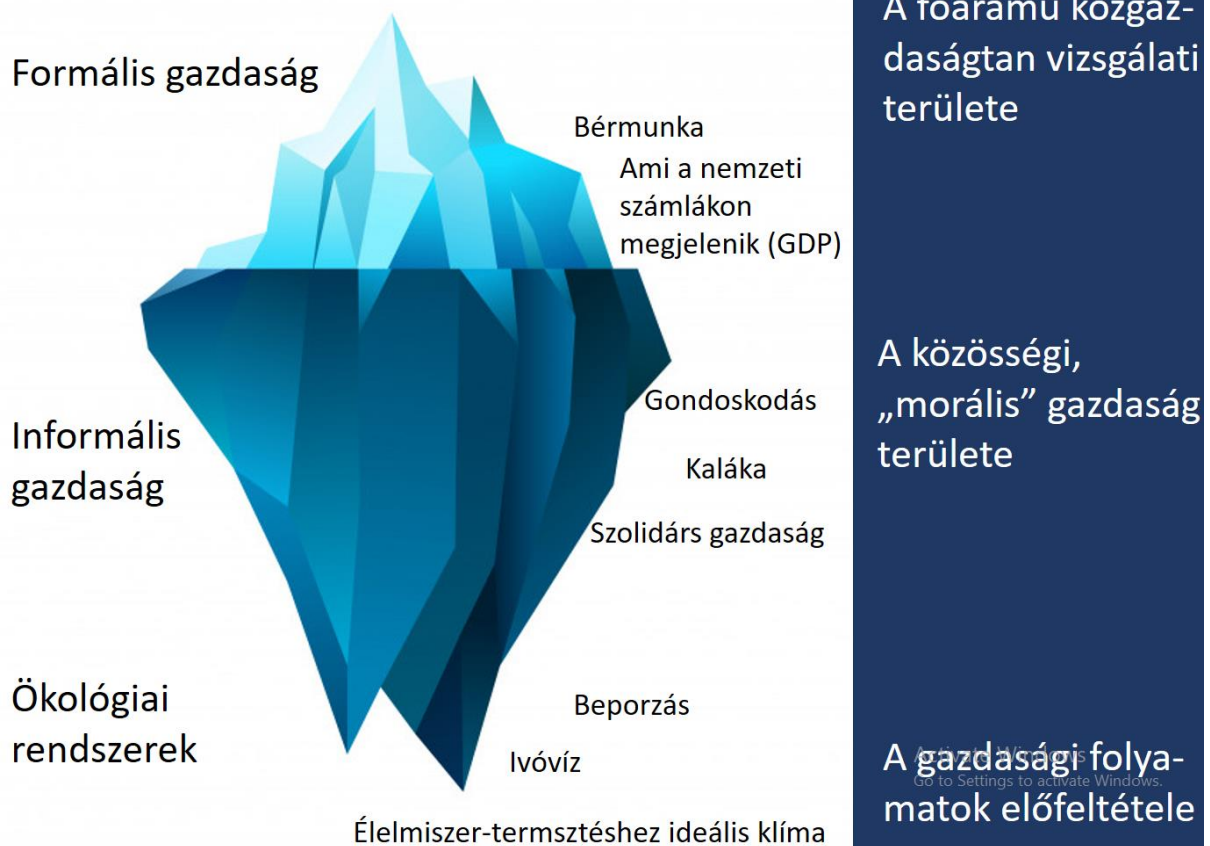
Közösségi javak (commons)

A közösségi javak problematizálásának jelentőségét a „közlegelők tragédiája” körüli vitán keresztül lehet jól érzékelni. A közlegelők tragédiája a következő képet vetíti előre: adott egy közjóság, például egy közlegelő, melyre a pásztorok szabadon terelhetik állataikat. Kezdetben minden pásztornak egy tehene van kint a legelőn. Idővel – révén minden ember haszonmaximalizáló és önérdékkövető (Hardin 1986) – egy pásztor két tehenet fog a legelőre terelni, mely többlet bevételhez juttatja és nem veszélyezteti a legelőt, mint ökológiai rendszer egészségét. Mivel minden pásztor önérdékkövető, ezért mind abban érdekeltek, hogy több állatot tereljenek a legelőre. A folyamatnak az elkerülhetetlen kimenete, hogy a legelőre túl sok állatot terelnek ki a pásztorok így túlhasználva, túllegettetve azt, mely végül minden szereplőt kárba dönt (a tehenek kórosan soványak vagy éhen pusztulnak, a pásztorok nem jutnak bevételhez, a legelő nem képes regenerálódni az állandó túlhasználattól). A közlegelők tragédiája alapján - amennyiben az egyének (pásztorok) racionálisan viselkednek (önérdeküket követik, érvényesítik akár maguk és mások kárára) - az összeomlás elkerülhetetlen. A közlegelők tragédiája egy erős elemének bizonyult a narratívának, gondolatrendszernek, melynek keretében az erőforrások sikeres fenntartásának, fenntartható használatának feltétele, hogy az adott erőforrás vagy magántulajdonban (piaci koordináció), vagy állami tulajdonban (bürokratikus koordináció) legyen. (Hiszen a tulajdonos önérdéke, hogy az erőforrás ne legyen túlhasználva, illetve az állami koordináció képes kialakítani és érvényesíteni a fenntartáshoz szükséges szabályokat).

Elinor Ostrom (1990) munkája a közösségi javakkal kapcsolatban azért döntő jelentőségű a társadalomtudományokban, mert megcáfolja a közlegelők tragédiájának determinizmusát. Ostrom példák sokaságát nyújtja, melyek során helyi közösségek *önszerveződés, együttműködés és konfliktuskezelés* útján akár évszázadokon át fenntarthatóan gondozta és használta a vizsgált erőforrást; sőt, sok esetben hatékonyabbak voltak mind az állami, mind a magántulajdonban lévő erőforrás-használati rendszereknél. A helyiek bírnak a legtöbb releváns információval, és gyakran sikeresen határoznak meg szabályokat (a pásztorok miért ne

kommunikálhatnának egymással, miért ne vehetnének szempontul a haszonmaximalizáláson kívül más normákat?), melyeket az állami/piaci koordinációnál alacsonyabb költséggel tudnak betartatni (például mert bíznak egymásban és konfliktusrendezési szokásaikban, így nem kell finanszírozniuk vitarendezési rendszereket, szereplőket (például jogászokat, bírókat, börtönőröket, stb.)) és szükség esetén hatékonyan tudják szankcionálni a szabályszegőket. Az önszerveződésre és az erőforrások évszázadokon átívelő fenntartására szolgálnak például a svájci és japán erdő- és legelőhasználó közösségek, vagy éppen a spanyol és fülöp-szigeteki öntözőrendszereket működtető gazdák. A közösségi javak halmaza ugyanakkor nem korlátozódik a természeti erőforrásokra és a mezőgazdasághoz köthető tevékenységekre: közösségi javaknak minősülnek például a nyílt forráskódú (szabadon alakítható) szoftverek, programok, a szabadon hozzáférhető tudás és megszervezhető a közösségi javak logikája alapján például a lakhatás, a gondoskodás, a technológiai innováció ösztönzése, terjesztése is. A közösségi javak tehát három alapvető elemből, részből állnak össze: *az erőforrásból, az erőforrást használó, gondozó közösségből, és a közösség által állított és alakuló szabályokból.* A közösségi javak fogalma azért fontos eleme a közösségi gazdaság megközelítésnek, mert a helyi, közösségi szintű önszerveződésre helyezi a hangsúlyt, mely lehetővé teszi az érintettek széles körének a jól-létének szem előtt tartását – felszabadítja az együttműködés megszervezését a profitmaximalizálás kényszere alól.

Jéghegy modell

Saját szerkesztés Gibson-Graham és Henderson alapján:

Gibson-Graham: *Diverse Economies Iceberg* (<https://www.communityeconomies.org/resources/diverse-economies-iceberg>)

Hazel Henderson (1991) *Paradigms in Progress: life beyond economics* (Indianapolis, IN, Knowledge Systems Inc.)

A közösségi gazdaság megközelítésének egyik fontos eleme a gazdaság „jéghegy” modellje. A modell szemlélteti a gazdasági tevékenységek sokféleségét, melyeknek mindössze egy részére – a *formális*, pénzügyi tranzakcióval járó cserefolyamatok – terjed ki a főáramú közgazdaságtan vizsgálata. A jéghegy jelentős, víz alatti részében szerepelnek az *informális* gazdasági folyamatok, mint a családi, szomszédsági gondoskodáson alapuló kapcsolatok, a kaláka, a szürke- és feketegazdaság, stb.; illetve a *természeti, nem emberi folyamatok*, mint például az ivóvíz 'előállítás', a beporzó rovarok 'munkája', az élelmiszer-termesztéshez kedvező klimatikus viszonyok, stb., tehát az ökológiai 'szolgáltatások'. A modell illusztrálja a formális, informális gazdaság és az ökológiai rendszerek hierarchiáját. Az ökológiai rendszerek működése alapvető feltétele, hogy működhessenek különböző gazdasági rendszerek. Az informális gazdaság működése feltétele a formális gazdaság létezésének, hiszen például a formális gazdaság munkavállalói nem tudnának munkába állni a informális térben történő gondoskodó, családi, szomszédsági kapcsolatok híján (hogya nincsen szülő aki felneveli a

gyerekét, akkor nincsen egyén akivel munkaszerződést lehetne kötni). A közösségi gazdaság kritikája éppen arra irányul a közgazdasági főáramlattal szemben, hogy a fősodor modelljei nem veszik figyelembe a formális gazdaság létezésének, működésének *létfeltételeit*. A közösségi gazdaság megközelítésében ezért alapvető feladat a különböző kapcsolódások, egymásrautaltságok feltérképezése és ezen viszonyok etikai minőségének vizsgálata.

Extraktív és regeneratív működés

Felmerülhet a kérdés, hogy mikor tekinthető etikusnak a gazdaság szereplői közötti viszony, kapcsolat. Többek között Marjorie Kelly (2012) és Mariana Mazzucato (2018) nevezik kicsatornázó, *extraktív* működésnek a folyamatot, mely során adott szervezet tulajdonosai az együttműködést 1) a pénzügyi haszonszerzésre optimalizálják, és 2) a pénzügyi hasznot a szervezetből kicsatornazzák. Az extraktív működés során a pénzügyi haszonszerzés elsőbbsége kizoríthat más lehetséges célokat, mint az ökológiailag felelős és/vagy igazságos, méltányos gazdálkodás (például beszállítókkal, ügyfelekkel szemben). Az extraktív működés a formális gazdaság terepe, melyen a racionális viselkedés a szűken (profitmaximalizáló módon) vett önérdékkövetés, a költségek és kockázatok áthárítása.

Az extraktív működéssel állítható szembe a *regeneratív* működés, mely keretei között az adott szervezetben, együttműködésben a tulajdonjogi szerkezet (jogosítványok, kontrol) és a működési szabályzat oly módon kerül kialakításra, hogy a szervezet szem előtt tarthasson ökológiai és társadalmi (igazságossági, méltányossági) szempontokat. A közösségi gazdaság megközelítésében láthatóvá válnak a kapcsolódások, egymásrautaltságok, ezért a racionális viselkedés az, mely figyelembe veszi a széles körben vett érintettek jól-létét. Az etikus (gazdasági) kapcsolat az, mely figyelembe veszi az érintettek jól-létét (tehát esetenként akár anyagi 'áldozatot' is vállal ezekért a szempontokért).

Érték

Mit nevezhetünk értéknek, és ki állítja azt elő; illetve ki keríti el az értéket? Könyvében Mariana Mazzucato (2018) írja le a folyamatot, mely során a (kezdetben politikai) közgazdaságtani diskurzusból folyamatosan kiszorult a mindenkori értékelmélet vitája. Évszázadokon keresztül – a merkantilistákon, fiziokratákon, klasszikusokon, mint Adam Smiths, David Ricardo és Karl Marx – vita tárgya volt, hogy mi az érték, hogyan keletkezik, és ki formálhat jogot a kezelésére. Ezzel szemben a neoklasszikus értékelmélet lényegében azt

sugallja, hogy mindennek annyi az értéke, amennyit a piacon valaki hajlandó adni érte. Azaz eleve csak annak van értéke, ami piacosítható. Ebben a paradigmában értékteremtés szempontjából nem különböztethetők meg a kiadások a rossz közbiztonság miatt (például rácsok, riasztóberendezések felszerelése) az orvosok fizetésétől, vagy a környezetszennyezést követő mentési munkáktól. Ha a diskurzus a megtermelt áruk piacával kezdődik, akkor fel sem merülnek olyan szempontok, hogy azokat az árukat kik és hogyan állították elő és ezért cserébe mit kaptak. Ez a folyamat kiveszi a gazdasági folyamatokból az etika szerepét, a résztvevők kapcsolatainak etikai minőségét. Amennyiben képtelenek vagyunk különbséget tenni értéktermelő és értékromboló vagy értékelkerítő tevékenységek között, akkor szakpolitikáink, programjaink (merre irányítsuk társadalmunk erőforrásait, mit tekintünk fejlődésnek) sok esetben káros hatásokkal járnak majd; illetve nagyon nehezzé válik a különbségtétel értékteremtés és értékelkerítés között.

Mit jelenthet akkor a fenntartható értékteremtés? A fenntartható értékteremtés során – a közösségi gazdaság megközelítésében – a résztvevők hasznos (nem tév- és/vagy túlfogyasztásra ösztönző) dolgokat (lehet immateriális is) állítanak elő, szem előtt tartva az érintettek (egyaránt emberek és nem emberek) jól-létét. Az etikus kapcsolatokra épülő regeneratív működés megszervezéséhez segítenek a közösségi gazdasági és szubsztantív gazdaság-értelmezések. A cél az értékteremtési folyamatokat beágyazni az etikus kapcsolatok hálójába.

Források:

- Community Economies Research Network:
<https://www.communityeconomies.org/about/community-economies-research-and-practice>
Hardin, Garrett (1968): The Tragedy of the Commons. In: Science, No. 162.: 1243–1248.
Kelly, Marjorie (2012): Owing our future. Berrett-Koehler Publishers, Inc. San Francisco
Mazzucato, Marianna (2018): The Value of Everything. Public Affairs
Ostrom, E. (1990): Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge University Press
Polányi, K. (1976): Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat Kiadó, Budapest
Zsolnai, L. (2018): Ethics, Meaning, and Market Society. Routledge, New York
Zsolnai, L. (1987): Mit ér az ökonómia, ha magyar? Ökológiai és humán kérdések. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest